Fiatı 125 Krş.

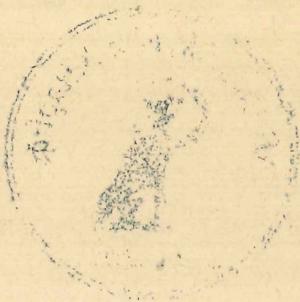
Ord. Prof. ZEKİ VELİDİ TOGAN

TÜRK TÜRKİSTAN

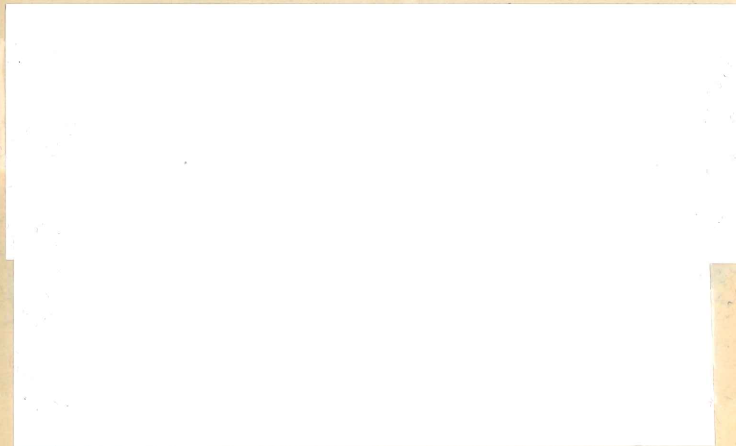
Toprak Yayınları

TOPRAK

Dergisi Yayınları Nu : 6 1960
Beyazıt (Toprak Dergisi) Matbaası

TÜRK - TÜRKİSTAN

TÜRKİSTAN ADINI BOZMAK VE KALDIRMAK DENEMELERİ :

Türk kelimesinin Farsça «istan» ekiyle birleşmesinden hâsıl olan ve «Türklerin Ülkesi» mânâsını ifade eden bu kelimenin, delâlet ettiği coğrafî mefhum bakımından, hududunun ve şümulünün tâyini meselesi bugün bilhassa Rus neşriyatında pek fazla suiistimallere uğramaktadır. Orta Asyadaki yerli Türkleri birleştirecek bir şiar olabileceğini düşünerek «Türk», «Türkistan» kelimelerine karşı, Ruslar bilhassa bolşevik devrinde fevkalâde hassasiyet gösteriyorlar. 16 Eylûl 1924 «Türksik» (yani Türkistan'da Bolşevik Merkez İdaresi) nin kararıyla «Türkistan» ve «Türkrispublika» kelimeleri ortadan kaldırılarak yerine bütün dünya ilim âleminde daha ziyade Doğu Türkistan ve Moğolistan, Tibet bölgelerine ıtlak olunan «Orta Asya» kelimesi geçi-

rildi ve Sir Deryâ'nın aşağı bölümleri ve Aral Gölü ve Mangışlak müstesna olarak «Rus Türkistanı» yerinde kullanılmaya başlandı. Buna dair olan fermanın yayınlanmasından önce Rus basınında bilhassa Türkistan'daki Rus müsteşrikleri ve siyasîleri her fırsatta Türkistan'ın eski ve yeni etnoğrafyasına, idarî taksimatına ait yazdıkları makale ve eserlerden «Türkistan» kelimesinin bu ülkenin bilhassa orta ve güney bölümlerine haksız olarak ıtlak olunduğundan, oralarının eski Aryanî kavimlerin torunları olduğunu iddia ettikleri, Taciklerin memleketi bulunduğundan bahseder dururlardı. Daha 29 Haziran 1921 de Rus akademisine arzettiği bir raporda meşhur Rus bilgini Barthold Türkistan'daki millî hareketlerin esir Türk subayları tesiri altında devam ettiğinden, buralarını tarihen Türk ülkesi; Kırgız, Özbek ve Türkmenleri de bu yerlerin eski ahalisi olduğunu sanmanın haksızlığından, Türkistan'ın hakikî, esas ahalisi olduğunu iddia ettiği İranlı Taciklerin millî ve medenî hakları gûya itiraf edilmediğinden, Rus dili yerine Türk dilini devlet dili olarak kabul etmek, ilmî eserleri Türkçe olarak neşretmek tecrübeleri burada medeniyetin istikbali için tehlikeli olduğundan, Türkistan'da Rus dilinin hukukunun kanunî esaslarla sağlanmadığından bahsetmiştir (1). Çar zamanında Türkistan umumî valiliğinde pek mühim vazifelerde bulunup bu gün de Taşkent Üniversitesinde profesörlük eden ve Türkistan'daki Tacik kavminin etnoğrafya ve tarihine ait güzel eserler neşreden Aleksandr Simonef ve oradaki Rus öğretmenlerinden İraniyatçı Andriyef, Viyatkin ve Nemçenko gibi bazı müellifler 1924 senesinde Türkistanın idarî taksimatını kavim ve kabilelere göre değiştirmek meselesi münasebetiyle yazdıkları makalelerde Türkistan kelimesi hakkında tamamen yanlış beyanatta bulunuyorlardı. Bunlara göre Türkistan'ın Mâverâünnehir kısmının esaslı bir surette Türkleşmesi ancak 18 ve 19. asırlarda ve daha ziyade 19. asrın son yarısında Rus idaresi zamanında husule gelmiştir. Evvelce (2) bu fikre itiraz eden Barthold şimdi, 1925 te Taşkent'te teşkil edilen «Tacikistanı ve ona komşu İran kavimlerini öğrenmek cemiyeti» tarafından neşrolunan «Tacikistan Dergisi» nde ötekilerden daha ileri gitmiş ve Taşkent civarındaki bazı Tacik köylerini misâl ge-

---

(1) Bulletin de l'Academie des Sciences de Russie, 1921. P. 219.

(2) Zapiski Vostoçnago Otdelenya Imp. Rusk. arkeolog. Obscestua XV. 053.

tirerek, «Türkistan'ın Türkleşmesi bilhassa Rus hükûmetinin Tatar ve Kırgız tercümanlar vasıtasıyla iş görerek Türk lisanına revaç vermesi sebebiyle meydana gelmiştir. 1868 de Semerkand'da yalnız Tacikçe konuşuluyorken, 1904 te seyahatım esnasında burada daha ziyade türkçe konuşuluyordu» demiştir (s. 111). 1924 senesinde «Orta Asya İktisadiyatı» Dergisinin 2—3. sayılarında (sf. 33) Türkistan kelimesi Selçuklulardan önce Türkistan'ın «Kuzey Çöllerine» ıtlak olunuyordu diyen A. Simonef şimdi «Tacikistan» dergisinde (s. 119 — 121) Yedisu vilâyeti ile Isık Göl taraflarının ve (sf. 125 — 127) Aşağı Siri Derya'da Ahmed Yesevî'nin vatanı olan Yese, Sığnak, Otrar taraflarını da Aryanî medeniyeti sahası olarak gösteriyor. Rus bilginlerinin bu yoldaki fikirlerinden lâyıkıyla istifade etmeye kalkışan Rus siyasîleri «Türkistan» kelimesini umumî bir ülke adı sıfatıyla ortadan kaldırdılar ve bu tedbir «Prada Vastoka» gazetesinde «esasen Pantürkizm fikrini ifade eden Türkistan kelimesi ortadan kaldırılmakla, Çar zamanında olduğu gibi, Tacikleri Türkleştirmek gibi hatalar da bertaraf edilmiş oldu.» cümleleriyle tesbit edildi. Rus bilginlerinden Çar zamanında ilim ve fennin tarafsızlığı için mücadele edenleri bile bugün «ilim ancak siyasete hizmet

eder» şiarını kullanır oldular. Şimdi Türkistan kelimesi Kazakistan'ın Sir Derya boyunda, merkezi Ahmed Yesevî'nin mezarı bulunan «Türkistan» (eski «Yese») şehrinden ibaret bir nahiyeye isim olarak kaldı. Bu nahiye evvelce «Çimkend» bölgesinin batı bölümünü teşkil ediyordu. Bununla beraber vaktiyle Türkistan hükûmetine reislik ve âzalık eden Riskuloğlu Turar, Törekuloğlu Nezir gibi zevat da makalelerinde «Orta Asya» yerine «Türkistan» kelimesini kullanıyorlar. Bu isim Özbek ve Kazak gazetelerinde de bazan kullanılır. Hattâ, Türkistan'dan Sibirya'ya geçecek olan Demiryolu da resmî Rus yazılarında bile «Türkistan — Sibirya hattı» diye adlandırılmaktadır. Bu münasebetle Özbekistan'la Kazakistan'ın ikisine birden basında «Türksib» denilmektedir ki «Türkistan— Sibirya» dan kısaltmadır. Demek ki coğrafî bir isim olarak «Orta Asya» kelimesinin «Türkistan» isminin yerini tutamadığı bununla da tahakkuk ediyor.

TÜRKİSTAN'DAKİ DİĞER COĞRAFİ TERİMLER

Coğrafî terimlerin günün siyasetine göre değiş-

tirilmesi Rusya'da bir âdettir. Türkistan'daki Ruslarda ise bir hastalıktır. Bu husus ilim için olduğu gibi muamelâtta da zararlıdır. Çar zamanında Ruslar kendi millî siyasetleri bakımından Türkistan'ın muhtelif dağ silsilelerini, şehirlerini, yeni istasyonları Çar ailesi efradının ve Rus general ve bilginlerinin isimleriyle adlandırmış idiler. Haritalara da öyle giriyordu. Çar idaresinin düşmesiyle o isimlerin değişmesi zarurî oldu. 1917 Nisanında Türkistan Coğrafya Cemiyeti âzalarına bu meselenin müzakere edilmesi, Çar ve generallerinin isimleri yerine, bu coğrafî mevkilerin eskiden kullanılan yerli isimlerinin konulması lüzumundan bahsetmiştim. Müteveffa müsteşrik Zimin bunu kabul ettiyse de diğer Rus âzalar razı olmadılar ve mesele müzakereye konulmadı. Bolşevik devrinde mezkûr isimlerin bazıları değiştirildiyse de bu da ekseriya Beyaz Rus yerine Kızıl Rus isimleri getirilmekten ibaret kaldı. Bazan bolşevikler zamanına kadar eski yerli ismini muhafaza eden bir çok şehirlere yeniden Kızıl Rus isimleri verildi. Bazan o isimler tekrar değiştirildi. Meselâ Fergana'nın Çar zamanındaki merkez şehrine yerli ahali «Sim», Ruslar ise «Noveymargilan» diyorlardı. Sonra «Skoblov» adını verdiler. Şimdi inkılâp zamanında da Fergana tesmiye olunmuştur.

Ayni suretle «Çarcuy» şehri «Lenin» in ismiyle, Aşkâbât şehri orada öldürülen bir Rus komünistinin adıyla «Poltaratski» denilmiştir. 1927 de ise merzkûr şehirlere tekrar «Çarcuy» ve Aşkâbât isimleri geri verildi. Çar zamanında «Prjivalski» adında olan şehir şimdi yerli adıyla «Karakol»; «Petro Aleksandrovski» şehri şimdi yine yerli adıyla «Törtkül» (yani Kare) adını aldılar. Fakat Karakol şehri şimdi tekrar «Prjivalski» oldu. Buna mukabil bugüne kadar Türkçe adını taşıyan «Pişpek» şehri bugün sabık Rus Bolşevik Harbiye Komiserinin adıyla «Frunze» tesmiye olunmuştur.

Bu durum karşısında Türkistan'daki ve Türkiye'deki Türk İlmî Müesseselerinin bilhassa üniversitelerimizin coğrafya şubelerinin bu meselelere dikkat etmeleri icabeder. İmparator I. ve II. Aleksandr, I. ve II. Nikola ve kadınları veliahtı namlarıyla tesmiye olunan dağ silsilelerini, General Kavfman diye adlandırılan büyük dağ doruklarına eskiden ve bugün halk arasında kullanılan yerli isimlerin iade olunması lâzımdır. Ancak tabiîdir ki, kâşifleri olan

Rus bilginlerinin adını taşıyan birçok buzulların adını değiştirmek bahis konusu olamaz.

TÜRKİSTAN KELİMESİNİN TARİHTE KULLANILIŞI

Türkistan kelimesi Göktürklere tâbi ülkeler mânâsında olarak evvelâ Sasanî İranlılar tarafından kullanılmış olduğu gibi 8. asır Ermeni müverrihi Musa Harinaki'nin coğrafyasında Turkastanak şeklinde eski Yunanlıların Skythia kelimesine mukabil (bilhassa bunun kuzey bölümü mânasında) kullanılmıştır (3), Musa Harinaki, Türkistan ülkesinin hududunu da göstererek batı hududu Etil yani İdil (Volga), Doğu (İmaos) yani Tiyanşan dağlarının, doğu tarafları, güneyi «Maverâünnehr» mukabili olan Sodik yani (Suğud) ile Arik yani Horasan olduğunu ayrıca kaydetmiştir. Arap coğrafyacılarından İbni Hurdad Beh (Milâdî 847 de yazmıştır) «Türkistan» mukabili olarak Bilâd - el - Türk kelimesini kullanıyor. Bu müellif de «Bilâd el Türk» olarak sayılan şehirlerin İbni el - Fakîh'de kaydolunanları (ki daha sonraki zamanlarda Ahmed el - Tûsî tarafından naklolunmuştur) İbn el Fâkîh'in Meşhed'de, İmam Rıza Kütüphanesindeki mufassal nüshasından naklen neşredilmiştir (4). Bunlardan birisi «Mbus» şehri ki eski Arap soğrafyacılarından Mukaddesî'de «Sus» ismiyle, şimdiki «Evliya Ata» yakınlarında gösterilen şehirden ibarettir. Diğeri de «Sur» ki «Otrar» ile «Yese» arasında kâin olup Ahmed Yesevî kıssalarında, Çengiz Hân'ın oğulları zamanında Türkistan ve Moğolistan'da seyahat etmiş olan Ermeni Hayto'nun seyahatnamesinde ve Şiban Özbekleri vekayinamelerinde (5) «Suri» adıyla zikrolunan şehirdir. Bu iki Türk şehri ahalisinin Şaş ve «Semerkand» la olan savaşlarından da bahsediliyor. Yâni Şaş ve Semerkand o zaman «Bilâd el - Türk» yâni «Türkistan» dan sayılmamıştır. «Türkistan» o zaman «Şaş» yani Taşkend'in kuzey ve batısından başlamış oluyor. Halbuki ahalisinin büyük bir kısmı o zaman «Tacik» olan (6) Taşkend, Araplar nazarında halkı

---

(3) Prof. J. Marquart, Eranşahr, s. 157-170.

(4) Bulletin de l'Academie des Sciences de Russie, 1925, P. 272—273.

(5) Meselâ Hâfız Tınış'ın «Abdullah - Nâme» sinde.

(6) Muqaddesi Ahsan al Taqasim s. 335 de Şaş ahalisinin dili «Hayatıla = (Kabatıla) iran dillerinden biri olarak zikredilmiştir.

Türk olan bir vilâyet idi (7). Eserini 891 (H. 278) de yazan Yakubî, doğrudan doğruya Türkistan kelimesini kullanıyor (8). Arap müverrihlerinden Kudame ve Mesûdî gibileri medenî ve göçebe Türkleri farkettikleri halde Yakubî «Türk» ismiyle ancak göçebe ve mecusî olan Türkleri ve «Türkistan» diyerek de ancak göçebe Türklerin yaşadıkları yerleri tesmiye etmektedir. Buna göre «Taşkend» in İspicap (şimdiki Sayram» ve Fergana ve Semerkand'ın kuzeyinde ve onlara bitişik bozkırlarda göçebe Türklerin oturduğu sahalar gibi Horasan ve Sîstan Çölleri de «Türkistan» dır. Horasan ve Maverâünnehir şehirleri arasında Türklerin taarruzuna maruz kalmıyan yahut kendileri Türklere karşı harbetmiyen hiç bir şehir yoktur.»

Yakubî'ye göre «Sîstan» etrafı (Kilmeva nehri üzerindeki Rutbil adlı hükümdarın Türkleri ile Halaçlar) «Türkistan» olduğu gibi şimdiki Zerefşan nehrinin yukarı mecrası (Maça tarafları) Pamir ve

(7) Tabari III, 713 fa - vaccaha sahil al - Şaş-i fi atrakih. Yine bak I. 531. Bu malûmatı nakleden müverrih Taberi Türklerin yaşadıkları ülkelerin daha efsanevî «Afrasiyab» zamanından beri Türkistan tesmiye olunduğunu kaydetmiştir.

(8) Ya'qubi, Kitab - al Buldan, s. 295.

Kara Tigin, Düşenbe tarafları da Türkistandır. Hattâ Doğu Buhara'da Türkistan hududu «Vaşcırd» (şimdiki Feyzâbâd) dan dört fersahta başladığını (9) ve şimdiki **Balcuvan**'dan ibaret olan «Ming» şehrinin de Raşt Kumad (Karatigin) ve Pamir ismindeki Türk illerine bitişik ve Türk hududunda kâin olduğunu kaydediyor (10). Beyhakî'de de buraları (Türkistan) diye tesmiye olunuyor (11) Yakubî bundan başka «Çarçuy» mukabilindeki «Feriber» ile «Merv» arasındaki «Karakum» çölünün ve Semerkand mukabilindeki Kızıl Kum çölünün «Nasif» tesmiye ettiği Zerefşan nehri başları olan Maça taraflarının Türk hududu olduğunu (12) İstahrî İbn Havkal ve başkaları ise şimdiki Türkistanın güney batısındaki «Kızıl Arvad» (Afrâve) ve «Dehistan» ların «Oğuz Türklerinin hudut şehirleri» olduklarını kaydediyorlar.

Elbirunî, Karakurum çöllerini «Oğuz Çölleri (Mufâzât el - Guziyye) ve «Oğuzların diyarı», Öz-

(9) Ayni eser, sf. 292.

(10) Ayni eser, sf. 290.

(11) Abu al - Fadl al Bagdagî Tarihi Kalkete tabı. sf. 576. 611, 696, 702, 711, the world New Delhi, 1940, P. 56, 57, 66.

(12) Kitab al - bildan, s. 292, 293.

bay bölgesi, «Peçenek ülkesi» (Ard - el - Bacnakiye), Kızıl Kum çöllerini ise «Türkmen ülkesi» (Ard el Türkmaniya) tesmiye etmiştir (13). Demek ki Araplar girdiği zaman Türkistan diye şimdiki Buhara ve Efganistan, Türkistan hududunun kuzeyindeki bütün çöl ve sahralar, Doğu Buhara, Zerefşan, Maça, Hisar, Pamir sıradağları yani şimdi Rusların «Tacikistan» diye ayırdıkları vilâyetin hepsi «Türkistan» diye tesmiye olunmuştur. Yalnız kuzey hududunda «Esbicap» yani şimdiki «Sayram», Şaş yani **Taşkent** vilâyetlerinden ve doğu tarafında Yakubî'nin tâbiriyle «Büyük çizgi» (Hattı âzîm) — yani büyük Çin ticaret yolu— üzerindeki Fergana şehirlerinden, Zerefşan boyunda Buhara ve Semerkant vilâyetlerindeki Suğd'dan ibaret olan «Maverâünnehir» şehir ve kasabaları o zaman İranlı unsurlar ve «Medenî Türkler» (el - turk as hâb el - müdür», «Hâzirat el turk» ile meskûn olduğundan «Türkistan» tesmiye olunmuştur. Fakat 13 üncü asırda yaşayan Arap coğrafyacısı Şemseddin el Dımışkî (Seyhun «Sirderyâ») ırmağını Maverâünnehir ile «Türkistan şehirleri» (Bilâd Turkistân) arasını ayıran, İbnülesîr'de (15)

(13) Z. V. Togan. Biruni's Picture of
(14) Nuhbat al - dahr, s. 94.
(15) Tarih - al Kâmil XII (Usu tabı) s. 139.

«Türk ülkeleri ile İslâm ülkelerini ayıran» bir ırmak olarak tarif etmişlerdir.

Yakut Hamavî'deki «Türkistan» maddesi (16) İbni Hurdadbih» ten (İbnül Fâkih vasıtasıyla) alınmadır. Gerek Yakut, gerek onun selefi olan Sem'ânî Doğu Türkistan'daki «Kaşgâr», Sırderyâ boyundaki «Vesîc» vesair şehirleri «Türkistan» şehirlerinden saymışlardır. Bunlardan başka Gerdîzî ve Avfî'lerin eserlerinde, Selçuk ve Harzemşahlar çağına ait münşeatta (Mecdeddin Bağdâdî ve Reşideddin Vatvât) «Türkistan» diyerek şimdiki Çin Türkistanı — Doğu Türkistan, Yedisu tarafları yani Karahanlıların memleketi tesmiye olunuyor. Meselâ Reşid Vatvâtîın (Garà'is el - Vavâtır) adlı eserinde o zaman Kıpçakların oturduğu Aşağı Sırderya hududu ve oradaki «Cend» şehri (Kı'r Turkistân), Beşbalık ve Uygur memleketi ise (Aksayi Turkistân» tesmiye olunmuştur. Kaşgârlı Mahmud Mâverâünnehir ve Taşkent taraflarını eski zamanda Türk olmak ve şehirleri Türkler tarafından kurulmuş olmakla beraber sonraları İran'dan Acemlerin göçmesiyle (müellifin kendi asrında) «gûya acem memleketi gibi» (fa sarat kaannahâ bilâd - el - a'cam) bir şekil alan ülke

(16) Ya'qut - al Hamavî. Mucam al Buldan. Mısır tabı, cilt: 2, sf. 378.

olmak üzere zikrediyor. Bu müellife göre hakikî Türkeli (Tuxum bilâd el - Turk) Fergana'nın kuzey doğusundaki «Özkent» den başlıyor. Bu bilâd el - Turk'ün merkezleri de «Kaşgâr, Isık göl, Çu» boylarıdır. Bunda ndolayı bu zat «İle» nehrini «Türklerin Ceyhunu» saymıştır.

İlk İslâmî şekli milâdî 11 inci asırda tesbit olunduğu anlaşılan «Oğuzname» destanının Reşideddin tarafından nakledilen rivayetinde «Türkistan» tâbiri gayet kesin olarak şimdiki Kazakistanı içine alan sahaların ismi olarak kullanılmıştır ki, merkez mevzileri Balhaş Gölünün kuzeyinde vâki Ortag, Kürtag, onun batısında vâki Ulutag dağları ve Borsuk Kara Kumları, İle havzasında Almalık, daha güneyde Talas ve Sayram şehirleri ve Kazı Kurt dağı ve Sırderya havzasındaki Yeni Kent şehri olarak gösterilmiştir (17 a). Bu destan Doğu Türkistan'a temas etmiyor, Moğolistan bölgesinden Tgla (yani Orkun) nehri bölgesini Tatarların ülkesi olarak zikreder, ki Oğuz Hanın Kağanlığını kabul etmiyen amcaları Orhan, Kür Han ve Küz Han bu Togla nehri mıntakasına gitmişler ve «Moval» (yani Moğol) ismini almışlardır.

Moğol fütuhatı esnasında meselâ Cuveynî'de Karahanlıların ülkesi daima «Mâverâünnehir ve Türkistan» tesmiye olunuyor (17b). Ve Semerkand'ı elinde bulunduran Harzemşah'ın kendisine tâbi olmıyan «Umarâ'ı Fergane u Türkistân» a elçiler gönderdiğinden bahsedilirken yine Harzemşah'a tâbi olan (yani Türkistan'a dahil sayılmayan). Esbicap şehrinde muhafızlar bulundurduğu söyleniyor (18). «Muhammed bin Necib Bekrân'ın Hicrî 606 da yazdığı eserinde Taşkentliler için «Türkistan» demek Çigil (yani Isık Göl - Narin) ve «Özkent» tarafları demektir (19). Bununla beraber Fergana ve Taşkent tarafları Hicrî beş - altıncı asırlarda da bazan «Türkistan» diye tesmiye olunuyor. Kaşgâr bil-

(17a) Bu kayıtlar Reşideddin Cami al - tavarih'inin ikinci cildinde münderiç mufassal «Oğuzname» de bulunmaktadır.

(17b) Cuveynî Cihanguşâ, c. I, s. 6, 32, 85, 205, 212, 226; cilt: 2. s. 246

(18) Cihanguşâ, C. I; s. 125.

(19) Cûi Çaç manba'ı vey az canib-i Turkistan ast az nezdiki çigil u ba hududî Özgend ayed. Bu eser daha neşrolunmamıştır.

ginlerinden 474 te ölen Abdül - Gafir ibn el - Hüseyn el - Kaşgârî'den «Türk ülkelerinde en ilk İslâmiyeti kabul edenler yalnız Şaş olmuştur» cümlesi naklolunuyor (20).

Taşkend'in güneyinde Âhengeran nehrinin mansabında bulunan Benaket'e tâbi «Yuğnak» adında bir şehir (ki Ahmed Yügnaki» denilen Türk şairi ihtimal buna mensuptur (21). Yakut Hamavî de Türkistan'dan sayılıyor.

Hicrî 654 te ölen Şemseddin Dımışkî de Fergana'yı Kaşgâr'la birlikte Türkistan'dan saymıştır (22). Hülâsa Arap ve İran kaynaklarında Maverâünnehr, kendisini her tarafından kuşatan Büyük Türkistan'ın ortasında ayrı bir ülke, bir ada sayılmıştır.

İslâm kaynaklarındaki Türkistan'ın doğu ve batı hudutlarına gelince Kaşgârlı Mahmud «Bilâd el - Türk»'ün doğuda Çin hududundan, batıda Kıpçak ve Peçeneklerin bulunduğu Rum ve Rus hududuna kadar uzandığını söylüyor. «Bilâd el-Türk»'ün genişliğinin beş bin fersah kadar olduğunu da ayrıca kaydediyor. Al - Fazârî'de de «A'mâl el - Turk», «A'mal el - Burgâr ve el - Turk», «A'mâl el - Hazar» ların yüz ölçümlerini tayin tecrübeleri vardır (23). Diğer kaynaklar ise Yakubî'deki güney hudutları gibi doğu ve batı hudutlarını da tayin etmişlerdir. Bu hudut 8 inci asır Ermeni müverrihi Musa Harinaki'nin hudutlarına uyuyor. Cüveynî'de Moğolistan, Türkistan'dan sayılmıyor. Doğu Türkistan, Kaşgâr ve Beşbalık tarafları ise Türkistan'dan sayılıyor. Moğolistan'dan göç eden Uygurlar «Türkistan» hududuna girdikten sonra Çu boyundaki «Balasagun» a geliyorlar (24). Reşideddin ise Kubilây Kaan zamanındaki vekayide ancak Moğolistanın batısındaki ülkeleri «Vilâyat-ı Türkistan» tesmiye etmektedir (25a).

---

(20) Cemâl al - Qarşi, Mulhagat al - Gurh nam eserinde nakledilmiştir.

(21) Munceim al - boldân, C. I. s. 296.

(22) Dimaşkî, Nuxbat al - dahr, s. 94.

(23) Mes'udî, Murue. İbnal - asır Hamısı) C. V. s. 9.

(24) Cihanguşâ, c. 1, s. 43.

(25a) Barthold, Türkistan I, 127.

Onun çağdaşı ve mesai arkadaşı olan Abdullah Kâşânî ise şimdiki Golca — Manas yolunun kuzeyinde Süt-Göl (Sayram Nor) civarında Moğollar devrinde pek ehemmiyetli bir sanayi merkezi olan Polad şehrini «Türkistan diyarının nihayeti» tesmiye etmektedir (25b).

O zamanki müverrihlerden Herat vakanüvisi Seyfî Herevî'ye göre «Tarih-i Mülük-i Kert» Türkistan «Beşbalık» hududundan başlıyor (26). Kubilây Kaan'ın çağdaşı olan «Marko Polo» şimdiki Doğu Türkistan'a «Büyük Türkiye» adını veriyor ki «Türkistan» demektir. Ayni kaynaklarda şimdiki Kazakistan'ın batı hudutlarına tesadüf eden yerler de «Türkistan» namiyle tesmiye olunduğu gibi, on birinci asır coğrafyacısı Şarîf İdrîsî de Altay, İrtiş ve Isıl nehri boylarına tesadüf eden yerleri «Bilâd el-Türk»

(25b) Abdullah Qaşânî, Tarikh-i Olcaytu, Ayasofya yazması, No. 3015. vr. 224.

(26) Seyfî Harevî, Tarix-i Malûk-i Kert. Kâbil yazması.

tesmiye ediyor. Bundan başka eserini Milâdî 1173 'te yazan Ahmed el - Tûsî şimdiki «Bükey - Orda» sında, İdil nehri mansabının doğu hudutlarında yahut Yayık boyunda bulunan «Sagsın» şehrini, ki sonra «Saray» adiyle tanınmıştır; «Türkistan şehri» olarak zikrediyor (27). Aynı eserde, doğu taraflarında Balasabun şehri, güney Altaylar'da ve Çungarya'da «Karlık», kuzeyde İrtiş boyunda «Kinek» ve onların batısında Başkird bozkırları da «Türkistan» addolunmuştur (28). Kezalik İstahrî, İbni Havkal, Elbirunî de ve Kaşgârlı Mahmud (Mıngışlak) ve «Üst yurt» (Cebeli Siyah kıuh) da «Bilâd el-Gus» yahut «Bilâd el - Türk» ten addolunmuş ve bu taraftan da Türkistan'ın hududu Hazar Denizine bitişik bildirilmiştir. Hülâsa Moğollardan evvelki zamanlarda «Türkistan» kelimesi batıdan İdil nehri manbasının doğu sahilinden başlayıp, doğuda Tiyanşan Dağının doğu nihayetine, Beşbalık — Bargöl, Kamul hudutlarına kadar; kuzeyde Ural ve Altay dağları, Isıl «İşim» ve İrtiş nehirleri, güneyde Pamir'in güney sonuna ve

(27) Ahmad Tusî, Acaib-i Mahlugat, Lâle İsmail Kütüphanesi, N. 244, V. 68.

(28) Ayni nüsha vr. 71.

Hazer ötesinde Karakurum ve Horasan çölleri arasındaki geniş ülkeye isim olmuştur. Bu geniş sahanın ortasında Amuderya, Zerefşan ırmakları üzerinde, Suğd'la Fergana arasında —Çin ticaret yolu üzerinde— hassaten Suğd ve Taciklerle meskûn olan şehirler (Mâverâünnehir) ve Aşağı Amuderya'daki Harzemlilerle meskûn olan Harzem kıt'ası «Türkistan» sayılmamış, kendilerine ayrı isim verilmiştir. Sırderya havzasının Nemengân ve Özkent'ten yukarı ve Taşkentten aşağı kısımları ise her vakit «Türkistan» sayıldığı halde, yine Mâverâünnehir'den olan Fergana ve Şaş (Taşkent) ülkeleri de bazan «Türkistan» sayılmışlardır. Fahraddin Mubarakşah Gurî Mâverâünnehrin kuzeyinde bulunan Türkistan'a, doğuda şimdiki Doğu Türkistan'ın doğusundaki Tangut ülkesini, batıda Hazarlar ülkesini ve Doğu Avrupa kuzeyindeki Yura ülkesini de dahil etmiştir.

SONRAKİ DEVİRLERDE TÜRKİSTAN KELİMESİ

Moğol hâkimiyeti devrinde Mâverâünnehir'deki Tacik unsuru bir taraftan Doğu Türkistan ve Batı

(29) Tarix-i Mubarakşah Gurî, London, 1927, s. 38.

Çin'e, diğer taraftan da Horasan'a cebren göç ettirilerek yerlerine Türkler İskân edilmek suretiyle Türkistanın bu medenî havzası da hakikî «Türkistan» olmuştur. Fakat Temür oğulları, Özbek Hanları devirlerinde bu isim, bu mânasiyle (Meselâ Buhara ve Semerkand'ı da şâmil olmak üzere) ancak İran'daki Safevî ve Kaçar müverrihleri tarafından kullanılmıştır. Asıl Türkistan'da ve Mâverâünnehirde yaşayan Türkler ise «Türkistan» diye ancak şimdiki «Türkistan» şehrini ve Kazakistan bozkırlarını yani Ahmed Yesevî'nin mezarı bulunan «Yese» şehrini ve civarını tesmiye etmişlerdir. Filhakika «Yeni Türkistan» dergisinin birinci sayısındaki Şaybak Han şiirlerinde «Şah-ı Türkistan», «Rah-ı Türkistan», «Çah-ı Türkistan», «Mah-ı Türkistan», Cay-ı Türkistan» kelimelerinden «Yese» şehri ve civarı murad edildiği gibi, bu mevkiin kuzeyinde yaşayan Kazak — Kırgız Türkleri de «Türkistan» diye Hazreti Sultanın ve Hanların mezarı olan «Yese» yi tesmiye etmişlerdir. Temürlüler, ve Özbekler devrinde yazılan zengin tarihî kaynaklarda meselâ Zerefşan havzasına «Türkistan» denildiğine hiç tesadüf edilmiyor.

On sekizinci asırda «Türkistan» kelimesinin ifa-

de ettiği mânayı asıl Türkistan hükümdarlarından ve o zamanki Avrupa matbuatından öğrenebiliyoruz. Kazak Hanı Kayıp Han (Tuburcuk oğlu) 1715 te Türkiye Sultanı Üçüncü Ahmed'e yazdığı mektupta kendisini paytahtı Taşkent olan «Türkistan Eyaleti» hükümdarı tesmiye etmiş ve Üçüncü Ahmed te cevabında bu şekilde tesmiye etmiştir. Kayıp Han ise bir taraftan Hiva'yı, diğer taraftan Rusya'nın Sibirya eyaletine bitişik Kazak bozkırlarını hükmü altında bulunduruyor ve Başkurdistan üzerine nüfuz tesis etmiş ve Türkiye Sultanına buradaki Rusya'ya karşı kıyam hareketlerinden haber vererek, Rusya ile diplomatik münasebetlerde söz birliği temini için çalışmıştı (30). Diğer taraftan İngiliz âlimlerinin 1727 senesinde Ebülgazi Hanın tarihinin ingilizce tercümesine ilâve olarak «Kuzey Asya'nın bugünkü vaziyeti» ünvaniyle neşrettikleri eserde o zaman Türkistana ait dünya matbuatında ve seyyahların ifadelerinden topladıkları malûmatı bir araya getirmişlerdir. Bu kayıtlara göre o zaman «Türkistan» kelimesi ancak Kazakistan'a ıtlak olunmuştur. Tekmil Orta Asya kavimleri ve ülkeleri için «Büyük

---

(30) Bak: Encyclopaedia of Islam, yeni neşri, c. I, s. 1076.

Tataristan» (Grand Tatary) tâbiri kullanılmış ve bu diyar sıra ile şu ülkelere ayrılmıştır: «Horezm Hanlığı» (s. 419—452); Özbeklere tâbi olan «Büyük Buhara» (Great Bucharia, s. 452—468), «ki buna Fergana da dahil; «Küçük Buhara yahut Kaşgâr Hanlığı» (Kingdom of Littlé Bucharia, s. 469—484); «Mungal Memleketi, Büyük Tataria'nın doğu kısmı» (Country of the Mungals, of the Esatern Part of Great Tatary, s. 499—521); «Türkistan» (Country of Turkestan subject of Tatars, s. 562—576) ve «Rusyaya tâbi olan Kıpçak Ülkesi» (Country of Kipzak subject to the Russia, s. 576—596), ki buna eski Kazan Hanlığı yerleri ve Ufa Tatarları ve Başkurtlar dahildir. Eserin 562, 569 ve 572 nci sayfasında bu «Türkistan» ın sınırları da gösterilmiştir: Batı hududu Emba nehri ve Ural dağları, cenubunda Hazar Denizi, Horezm ve Büyük Buhara, doğusunda Kalmuk Moğollarına tâbi dağlık yerler, Tiyanşan Dağları (31).

Demek ki 18. asırda «Türkistan» kelimesinin es-

---

(31) An Account of the Present State of the Northern Asia, London, 1729.

ki Arap müelliflerinin Pamir ve Türkmenistanı da içine alan geniş mânası unutulmuş, Kazakistanı ifade eden bir isim olarak kalmıştı ve bu isim bu zamanlarda daha ziyade Ahmed Yesevî'nin mezarı bulunan «Türkistan» şehrinin bulunduğu Güney Kazakistana ıtlak olunuyordu.

Ruslar da Türkistan ismini önce Özbek ve Kazak - Kırgızlardan öğrenerek onlarda anlaşılan mânâsiyle Sırderya nehrinin orta mecrasına ve «Yese» şehrine ıtlak etmişlerdir. Evvelâ buralarını istilâ ederek fütuhatlarını buradan genişlettiklerinden yeniden işgal edilen yerlere bu ismi teşmil eylemişlerdir. Maamafih Rus Çar hâkimiyeti devrinde de «Türkistan» hududu bir kaç defa değiştirilmiştir.

1865 senesinde «Türkistan vilâyeti» (Turkestan Skaja Oblast) namiyle Orenburg General Gobernatorluğuna (= Umumî Valiliğine) tâbi bir vilâyet sıfatiyle teşkil edildi. Buna yalnız Sırderyanın aşağı kısmı, yani Kazaklardaki mânâsiyle (Türkistan) dahil idi. Ayni senede Taşkent işgal edildi ve bu şehir «Türkistan vilâyetinin» merkezi oldu. 1867 de «Türkistan umumî valiliği» teşekkül etti. 1868 de Semerkand, 1875 te Hokant (Fergana) fethedildiğinden 1898 senesine kadar bu «General Gobernatorluğu» yalnız üç vilâyetten ibaret oldu. Sırderya, Fergana, Zerefşan, Yedisu vilâyeti batı Sibirya General Gobernatorluğuna, 1869—1884 seneleri zarfında tamamen işgal edilen şimdiki «Türkistan» o zaman «Hazar Ötesi Vilâyetleri», Zakas Piiskaia Oblast namıyla Tiflis'teki «Kafkas Ötesi» (Za Kafkasya) nameztenikliğine (İmparator kaymakamlığına) tâbi idi; yalnız yine 1898 senesi «Yedisu» ve «Zakaspi» vilâyetleri de Taşkent'teki «Türkistan General Gobernatorluğu» na tâbi tutularak «Türkistan» hududu genişledi. En eski zamanlardan beri, hattâ Mâverâünnehir tarafları Türkistan tesmiye olunmadığı zamanlarda bile «hakikî Türkistan» sıfatıyla «Bilâd el-Türk» ve «Türkistan» isimlerini taşıyan «Kazakistan» vilâyetleri (Ural, Turgay, Orenburg, Akmola, Şimipolat Oblast) ları Rusyanın «Sahra vilâyetleri» (Sttepnyia Oblasti) namiyle merkezi «Ombe» (Omsk) olmak üzere ayrı bir general gobernatorluk teşkil etmişlerdi. Bu sebepten Rusların «Türkistan» taksimatına şimdiki Kazakistanın ancak Sırderya ve Mangışlak vilâyetleri dahil olup, kalan büyük kısım dahil olmuyordu; halbuki Rus bilginlerinden Muskitov gibi tabiat ve coğrafya mütehassısları Kazakistanın bilhassa «Aral — İrtiş» su ayrımı hattının «Coğrafî Türkistan» ın tabiî uzvu olduğunu, yani Türkistan isminin Kazakistan'a da teşmil edilmesi lüzumunu iddia ediyorlardı. Yani Rus siyasî taksimatı bu ülkenin tarihî ve tabiî hudutlarına uymuyordu. Bununla beraber Rusların bu idarî taksimatları Avrupa'da coğrafya ilmi eserlerine de girmişti.

Türkiye'de Türkistanın hudut ve taksimatı hakkında yerleşen fikirler de ancak şu Rus hükûmetinin 1898 — 1924 seneleri arasında tatbik ettiği taksimata dayanıyordu. Şimdi Bolşevik devrinde o taksımat lâğvedildikten sonra eski «Türkistan» da «Özbekistan», «Kırgızistan», «Tacikistan», «Türkmenistan» ülkelerine ayrıldı. Yedisu ve Sırderya vilâyetinin büyük kısmı ve Harzemin aşağısı «Kara Kalpakistan» ismiyle ayrıldı ve Mangışlak ve Üstyurt, Aral Gölü ile birlikte «Kazakistan»a eklendi.

TÜRKİSTAN COĞRAFİ MEFHUMUNA YERLİLERİN BAKIŞI

Türkistanın yerli Türklerinde artık vatan ve devlet fikri yerleşmiş, Türkistanı tarihte gelip geçen derebeylik esaslarına dayanarak Kazak, Hokant, Buhara, Hiyva, Türkmen gibi hanlıklara veyahut şimdiki ıstılahla cumhuriyetlere taksim etmek ancak ilgili ecnebi bir devlet eliyle devam ettirilebileceği umumen anlaşılmıştır. Bu cihetten Ruslar tarafından baskı yapılmadığı takdirde Türkistanın hududu ve hudut taksimatı nasıl olmak icap ettiğine dair yerlilerin fikrini öğrenmek mühimdir. 1918 de bu meseleye ait bir proje vardı. Buna göre «Sahra vilâyetleri» de Türkistan'a dahil olacak ve bütün batı Türkistan «Bir müttehide» (Federasyon) olup üç «Okrug» bölgeye taksim edilerek idare edilecekti. Biri Taşkent olduğu «ki merkezi Taşkent olup Sırderya, Fergana, Semerkant, Buhara, Zakaspi, Hazar ötesi, Hiyve vilâyetlerinden ve Amuderya şubesinden müteşekkil olacaktı; diğeri «Doğu Kazak Okruğu» ki merkezi Simipalat şehri veyahut Almati olup Simi vilâyeti, güney Altay'dan Kazaklarla meskûn olan «Buktarma» bölgesi, bütün Yedisu vilâyeti, Akmola Kökçetav, kısmen Ombe bölgelerini havi olacak; üçüncüsü ise «Batı Kazak Okruğu» ki merkezi Orenburg şehri, yahut «Kazalı» olup buna da Ural vilâyeti, Bükey Ordası, Turgay vilâyeti, Mangışlak bölgesi, Akmola vilâyetinden de Atıbasar, Kızılçar bölgeleri dahil olacaktı. (Başkurdistan hükûmeti de Başkurdistan'ın Samara — Çilabi demiryolu hattının güneyindeki Küçük bir kısmını, vilâyet merkezi yine Orenburg şehri olmak üzere, «Başkurt vilâyeti» adıyla «Batı Kazak Okruğu» na sokulmasını istiyordu. Bu meseleye ait 1918 Eylûlunda Samara şehrinde bir protokol da imza edilmişti.)

Şu üç Okruk'tan ibaret olan bu büyük ülkenin umumî adı «Türkistan» ve merkezi de «Taşkent» şehri olacaktı. Hattâ o zaman Ufa'da bulunan Yusuf Akçura Beğe bu ülkenin Dış İşleriyle meşgul olma-

sı teklif olunmuştu.

Malûmdur ki bu projeler gerçekleşemedi. 1924 te «Türkistan» kelimesinin Ruslarca lâğvı ve kabile cumhuriyetlerinin teşkili münasebetiyle Orta Asya Türk Millî Fırkaları Birliği (Türkistan Millî Birliği) merkezi ayni senenin yirmi üç Ekiminde böyle bir karara varmıştır. «Türkistan» kelimesi evvelce çar idarî taksimatına göre kullanılıyor; Kazakistan, Buhara, Harzem bundan hariç sayılıyordu. Şimdi durum değişti. Resmî Türkistan, kabile cumhuriyetlerine taksim edildi. Türkistan kelimesi, bundan sonra hakikî tarihî şümullü mânâsıyla, sabık beş Türkistan vilâyetine, Buhara, Hiyve ve Kazakistan'ın hepsine itlak olunur. Bundan sonra «Türkistan» kelimesi Orta Asya'da yaşayan Türk kavimlerine ve umumen Doğu Rusya'daki sömürgelere birlik şiarı (Birlik «oranı») olacaktır». Millî birlik bu karariyle Türkistan aydınlarının düşüncelerine tercüman olmuştur. Evvelce Türklerin Şamanî imamları Baksılar, Kamlar, «Türkistan'da Tümenbab, En ülkeni Aslanbab», Türkistan'da Erkorkut, Belerini, Senkorkut»; Türk destanları, «Dede Korkut» ve Yusuf Ahmed'ler ise «Bayundur Han'un güyegüsü, Tülü kuşun yavrusu, Türkistan'un Arslanı, Karacuğun Kaplanı» gibi tâbirlerle bu kelimeyi Türk milletinin kalbine yerleştirmişlerdi. Şimdi de; Kazakların genç şairi Mağcan diyor ki:

Türkistan iki dünya esigi goy,
Türkistan er Türktün besiği goy,
Tamaşa Türkistanday cerde tuvgan,
Türkün Tengri bergen nesibi goy,
Turanga cer cüzünde cer cetken be
Türükge adam zat da el cetken be
Turannın biyleri bar Turagay day
Sol biyden temir tuvgan ot bob oynay.

Özbek, Kazak illerinde demokrat - halk idareleri teşekkülüne imkân açılacağı gün «Türkistan» ismi mefhumunun şu tarihî, etnografî hududu içinde ihya edileceğine şüphe yoktur. Fakat yerliler şimdi hâkim siyasete rağmen kendi aralarında bu kelimeyi yaşatıyorlar ve elbette, yalnız istiklâlin değil, günün coğrafyası bile bununla hesaplaşmağa mecburdur. Siyasî ehemmiyetinden dolayı Türkistan kelimesinden kaçan Ruslar bunun yerine «Orta Asya» kelimesini zorla sokuyorlarsa da geçiremezler; çünkü «Orta Asya» kelimesi evvelce ifade ettiği mefhum için lâzımdır.

TÜRKİSTAN'IN HAKİKİ HUDUT VE YÜZÖLÇÜMÜ

Yukarıdaki beyanatımızdan anlaşılmıştır ki «Türkistan» kelimesi tarihî mânâsiyle geniş «Bilâd el-Turk» yerine itlak olunursa bilhassa Doğu Türkistan'a ve şimdiki Kazakistan'a itlak olunabilirdi. Türkistan ismini taşıyan biricik bölge ve Ahmed Ye-

sevî'nin vatanı da bugün Kazakistan'a dahildir. Ayni suretle, meselâ «Türkistan» adını taşıyan bir dergi bugün eski Mâverâünnehirden bahsetmeyip yalnız Kazakistan veyahut Doğu Türkistan ve Kırgızistan'a ait meselelerle meşgul olsaydı elbette itiraz edilemezdi. Bununla beraber şu makalede Türkistan'ın güney hududu hakkındaki söylediklerimiz arasında tekrar açıklamak mecburiyetinde bulunduğumuz bir nokta vardır: Yakubî vesairelerine istinaden «Türkistan» ve «Bilâd el-Turk» ismi bu geniş ülkenin bilhassa göçebelerle meskûn olan çöl ve dağdan ibaret çokluk kısmına ıtlak olunduğu, mamur bölgelerin, Mâverâünnehir ve Harzemin bundan müstesna tutulduğu söylendi. Lâkin tarihin daha eski zamanına gidilirse mezkûr mamur bölgelere Türkistan adının verilmiş olmasının haklı bulunduğu anlaşılır. Harzem müstesna olmak üzere Mâverâünnehirde Aryanî unsurun yerleşmesi ancak Milâttan önce 6—4 üncü asırlarda İranlı Akamenidlerin fütuhatiyle başlar. Bunlardan ilk evvel Türkistan'da şehir hayatına ve medeniyete malik bir kavim olarak Türkler ve şimdiki Kafkas kavimlerinin ve Hindikuş'taki «Buruşki» kavminin ecdadı olan «Yafesî-Kaspi» kavimleri yaşıyorlardı. Taberî, Makdesî, Elbirunî, Nerşahî ve Kaşgârlı Mahmut gibilerin eserlerinde Mâverâünnehir ve Harzemin evvelce Türklerle meskûn olduğu ve şehirleri Türklerin

kurduğu hakkındaki rivayetler şimdiki maddî medeniyet eserleriyle de ispat edilebiliyor. Taberî mütercimi Bel'amî ve Elbirunî'lerin rivayetlerine göre Türkistanın güney hududu şimdiki «Serağs» ile «Meşhed» arasındaki «Mezduran» (şimdiki haritalarda Mazram geçidi olmuştur (32). Bu geçidin kuzey kısmı, Mahmudâbâd, Derekiz havalisi hâlen Horasan İranlıları tarafından «Türkistan» tesmiye olunuyor. 1904 te Aşkabat civarında kazılar yapan Amerikan — Pompelli heyetinin Milâttan önce iki bin yıllarına ait olarak keşfettiği seramiklerin üzerindeki resimler son zamanların Türk arnamidlerindeki şekillerin ayni olduğu görülmüştür. İleride Türkistan'daki Tacikler ve Tacikistan hakkında yazacağımız makalede Pamir'in Suğnan ve Vahan hudutlarının en eskiden Türklerle meskûn olduğu mevsuk mehazlardan naklen isbat olunacaktır. Bundan dolayı eski Soğduyana, Mâverâünnehir, Toharistan ve Margiyanaları Türkistan tesmiye etmeye tarihen de haklı olduğumuz görülür. Halbuki bir yere millî ve kavmî isim vermek için en mühim sebep ve hüccet bugün kalabalık olarak kimler tarafından iskân edilmekte olduğudur. Eski Soğdiyana, Bakte-

---

(32) Ayasofya Nüshası, N. 3049.

U xargahihai ü xanehâe Türkân bud ta siraxs u ta hadd-i Mazduran. U hemme zamin Türkistan tâ hadd-ı Çinistân ora ya'ni Afrasyabra bud.

riyana, Margayanaların bugün Türklerle meskûn olduğu ise bir hakikattır. Bunlardan bilhassa Mâverâünnehir, bugün Türk çoğunluğuyla meskûndur. Demek ki «Türkistan» dır.

Türkistanın hududu bugün güneyde Kunlun, Hindikuş, Firuzkuh, Barabamis, Hezarmescid, Allahüekber, Küpet Dağı, Esterâbâd kuzeyindeki Kürgân nehri, batıda Hazar denizi, Bukey çölü ve Yayık nehri, kuzeyde Ural dağlarının güneyinden, Aral — İrtiş su ayrımı çizgisinin kuzey yamaçları ve Altay Dağının güney yamaçları; doğuda Moğol Altayında «Burcun Göl» de 93 derece boylam, 46,50 derece enlemden Doğu Tiyanşan'da 43—95 derecede «Karlıktav» dağlarından «Bulungur» a ve oradan da güney batıya yönelerek Kuruk Dağ ve Üstün Dağ üzerinden Küyenlun (Karangi Dağ) ın Prjivalski'ye nisbet edilen «Arka Dağ» hududuna, yani kırk — doksan yedi boylam ve enleminden 36-89 boylam ve enlem dereceleri arasındaki sahadır. Bu geniş ülkenin Afgan Türkistanı hariç olmak üzere takribî yüzölçümü 5,308000 km² olup bunların sabık Rus Batı Türkistanı, Buhara ve Hiyva 1,979000, Doğu (Çin) Türkistanı 1,118000; Kazak sahra vilâyetleri 1,806000; Çungarya 383300 kilometre karedir. Bütün bu esaslara binaen son zamanlarda ilim sahasında birlikte çalıştığımız arkadaşlarla şu yolda bir karar verdik: Mutlak olarak «Türkistan» denildiği zaman ancak

Batı Türkistan ve Kazakistan anlaşılacak, Doğu (Çin) ve Batı Türkistanın ikisine birden «Uluğ Türkistan» kelimesi; ayrı ayrı Çin Türkistanına, «Doğu Türkistan» ve Batı Türkistan ile Kazakistan'a «Batı Türkistan» isimleri tahsis edilecektir. Türkistan'ın diğer parçalarından «Mâverâünnehir» için bugünkü taksimata göre «Özbekistan», sahra vilâyetlerine «Kazakistan», Zakâspi (Hazar ötesi) vilâyetine «Türkmenistan»; Çungarya'ya eskisi gibi «Çungarya», Doğu Tiyanşan'ın Turfan, Koçu, Kamul, Urumçi, Küçen (Beşbalık), Bar Göl taraflarına eskiden olduğu gibi «Uyguristan» isimleri kullanılacaktır. Türkistan Millî Birliğine dahil Özbek, Türkmen, Kazak, Başkurt, Tacik vesair kavimlerin mümessilleri 1918 Eylûl ayında Taşkent'te gizli topladıkları kongrede o zaman Alaşorda ismi taşıyan muhtar Kazakistan ülkesinin Batı Alaşorda tesmiye olunmasını kaldırıp bunun iki büyük kısmı için «Doğu Alaşorda» ve «Batı Alaşorda» tâbirlerini kullanmayı bırakıp bütün Türkistan (yani «Uluğ Türkistan») ı «Doğu Türkistan», «Güney Türkistan» (yani Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) ve «Kuzey Türkistan» (Kazakistan) tâbirlerinin kullanılması karar altına alınmıştı. İhtimal gelecekte bu şekil daha elverişli olacaktır.

Bununla beraber «istan» edatının ve bunun

Türkçesi olan «İl» edatının Türkiyede olduğu gibi bilhassa memleket mânâsına tahsis edilmesi, müttehidenin hepsine il edatı ile «Türkili», «müttehide» heyetine dahil olduktan sonra kablie isimlerinin nihayetine «ili» eki katılması teklifleri de vardır: (Özbek ili, Kazak ili, Başkurt ili demek gibi...) Türkistan kelimesi Alman müsteşriklerinden meselâ Von Lecoq'un neşriyatında Türkistan şeklinde yazılıyor ve bu şekil ilmî neşriyatta yayılıyor.

Ord. Prof. [illegible] Zeki Velidî TOGAN